

TOMASZ FATALSKI
UNIwersytet Warszawski
ORCID 0000-0002-3838-9942

WROCLAWSKY MUZYCY W LATACH MŁODOŚCI JÓZEFA ELSNERA
(1781–1789)

ABSTRAKT W II poł. XVIII w. Wrocław był ważnym ośrodkiem życia muzycznego. Około 1781 r. przybył tu młody Józef Elsner, który po latach wspominał nazwiska lokalnych muzyków w swoim *Sumariuszu utworów muzycznych*, takie jak Knirsch, Schön, Dreyrittner, Hanisch, Holly, Maar, Lucas, Berner, Hermes, Enderle, Hofstädter. Na temat większości z nich w literaturze przedmiotu nie pojawiają się żadne informacje. Artykuł przedstawia podstawowe wiadomości biograficzne o tych osobach, uzyskane w wyniku kwerendy źródłowej.

SŁOWA KLUCZOWE Wrocław, Józef Elsner, Johann Timotheus Hermes, muzyka religijna, historia teatru

ABSTRACT *Wrocław-based Musicians During the Period of Józef Elsner's Youth (1781–1789).* In the second half of the eighteenth century, Wrocław (Breslau) was a major centre of musical life. Józef Elsner, who came to Breslau in his youth (around 1781), lists Wrocław musicians in his *Sumariusz moich utworów muzycznych* [A summary of my musical works], compiled many years later. The list includes such names as Knirsch, Schön, Dreyrittner, Hanisch, Holly, Maar, Lucas, Berner, Hermes, Enderle, and Hofstädter. There is no information about most of these musicians in the relevant literature. This paper provides basic biographical data about them, collected during archival research.

KEYWORDS Wrocław, Józef Elsner, Johann Timotheus Hermes, sacred music, theatre history

Wrocławski okres w życiu Józefa Elsnera, choć stosunkowo krótki, odegrał zasadniczą rolę w kształtowaniu jego osobowości artystycznej i zawodowych kontaktów. Młody muzyk z Grodkowa, który około 1781 r. przybył do stolicy Śląska, blisko dekadę przebywał w środowisku o bogatych tradycjach muzycznych. Wrocław, liczący wówczas około pięćdziesiąt tysięcy mieszkańców, stanowił największy w regionie ośrodek gospodarczy, polityczny i kulturalny.

Pobyty Elsnera we Wrocławiu wiązały się nie tylko z jego edukacją w szkole parafialnej przy dominikańskim kościele św. Wojciecha, późniejszymi studiami w gimnazjum pojezuickim (po 1811 r. nazywanym Gimnazjum św. Macieja, *St.-Matthias-Gymnasium*) i na Akademii Leopoldyńskiej, lecz także z intensywnymi kontaktami z lokalnym środowiskiem muzycznym. Aktywność w kapeli wokально-instrumentalnej przy kościele św. Wojciecha oraz współpraca z różnymi wykonawcami działającymi w mieście pozwoliły młodemu muzykowi poznać ówczesny repertuar oraz praktykę muzyczną w ośrodkach świeckich i kościelnych.

Podstawowym źródłem wiedzy o pobycie Elsnera we Wrocławiu jest jego *Sumariusz utworów muzycznych*¹, biogram kompozytora autorstwa Wojciecha Bogusławskiego, opublikowany w 1823 r. w siódmym tomie jego *Dzieł dramatycznych*², oraz wpis dotyczący muzyka w pracy Carla Juliusa Adolpha Hoffmanna *Die Tonkünstler Schlesiens*³. Zwięzłe opracowanie informacji zawartych w tych źródłach przedstawiła Alina Nowak-Romanowicz w poświęconej Elsnerowi monografii⁴, a w ostatnim czasie również Krzysztof Bilica w swojej publikacji popularnonaukowej⁵. Związki kompozytora z Wrocławiem były omawiane także wielokrotnie przez Marię Zduniak⁶ i Remigiusza Pośpiecha⁷.

Niniejszy artykuł stanowi rozszerzoną wersję referatu pod tym samym tytułem, wygłoszonego podczas Sympozjum historyków muzyki II połowy XVIII i XIX wieku w Instytucie Sztuki Polskiej Akademii Nauk 23 V 2024 roku. Za pomocne spostrzeżenia serdecznie dziękuję dr. Jakubowi Chachulskiemu.

- 1 Józef Elsner, *Sumariusz moich utworów muzycznych: z objaśnieniami o czynnościach i działaniach moich jako artysty muzycznego*, red. Alina Nowak-Romanowicz, Kraków 1957.
- 2 Wojciech Bogusławski, „Elsner”, w: *Dzieła dramatyczne Wojciecha Bogusławskiego*, t. 7, Warszawa 1823, s. 11–32.
- 3 Carl Julius Adolph Hoffmann, *Die Tonkünstler Schlesiens, vom Jahre 960 bis 1830*, Breslau 1830, s. 86–98.
- 4 Alina Nowak-Romanowicz, *Józef Elsner: monografia*, Kraków 1957, s. 19–30.
- 5 Krzysztof Bilica, *Elsner*, Kraków 2025, s. 32–59.
- 6 Na przykład: Maria Zduniak, „Józef Elsner a kultura muzyczna Wrocławia pierwszej połowy XIX wieku”, w: *Tradycje śląskiej kultury muzycznej*, Katowice–Grodków 1977, s. 85–92; też: „Związki Józefa Elsnera z Wrocławiem”, *Kalendarz Wrocławski* 27 (1986), s. 272–276; też: *Muzyka i muzycy polscy w dziewiętnastowiecznym Wrocławiu*, Wrocław 1984, s. 21–25; też: „Muzyka w ogrodach wrocławskich”, *Prace Kulturoznawcze* 13 (2012), s. 135–143.
- 7 Przykładowo: Remigiusz Pośpiech, *Muzyka wielogłosowa w celebracji eucharystycznej na Śląsku w XVII i XVIII wieku*, Opole 2004, s. 238–241; też: „«Musica Nova Ecclesiastica» Józefa Elsnera (1769–1854) na tle polskiej muzyki religijnej XIX stulecia”, w: *Tradycje śląskiej kultury muzycznej*, red. Dorota Kanafa, t. 11, Wrocław 2008, s. 107–120; też: „Geistliche Musikkultur auf dem Gebiet des Bistums Breslau in den Zeiten von Josef Elsner”, w: *Józef Elsner (1769–1854): życie, działalność, epoka*, red. Remigiusz Pośpiech, Opole 2013, s. 43–60.

W wymienionych powyżej pracach padają nazwiska muzyków, z którymi podczas pobytu we Wrocławiu zetknął się przyszły nauczyciel Fryderyka Chopina, jednak w dotychczasowej literaturze przedmiotu brak bliższych informacji na temat większości z nich. Celem niniejszego artykułu jest przedstawienie nowych informacji biograficznych na temat wrocławskich muzyków wzmiankowanych w *Sumariuszu* oraz biogramie autorstwa Bogusławskiego.

MUZYCY ZWIĄZANI Z KLASZTOREM DOMINIKANÓW

Przy wrocławskim kościele św. Wojciecha (zob. il. 1), nad którym opiekę sprawowali dominikanie, w XVIII w. działała kapela wokalnie-instrumentalna. Składała się ona z dziesięciu do czternastu muzyków, zarówno uczniów szkoły dominikańskiej, jak i wspomagających zespół studentów⁸. Byli oni słabo opłacani, co po latach wspominał Elsner⁹. Niestety nie zachowały się klasztorne muzykalia z II poł. XVIII wieku. Wiadomo, że wśród nich znajdowały się młodzieńcze dzieła Elsnera, które kompozytor stworzył podczas nauki w szkole dominikanów. Jednymi z pierwszych utworów Elsnera były wzmiankowane przez niego w sumariuszu:

[a]rie i duety wykonywane podczas postu wielkiego po każdym czwartkowym poobiednim kazaniu, a napisane do wierszów ojca Marcelego Knirsch, a gdym do nich dorobił chór końcowy i rodzaj fugi, wykonane zostały w całości jako oratorium pod dyrekcją rektora szkół, p. Schön, w Wielką Sobotę rano w małym kościele, w którym grób Zbawiciela był zawsze wystawiany i gdzie za moich jeszcze czasów w polskim języku kazano¹⁰.

Wspomniany autor wierszy, Marcel Knirsch, był kaznodzieją, duszpasterzem i regensem chóru we wrocławskim klasztorze dominikanów. Prawdopodobnie pochodził z Czech, lecz nie wiadomo, w której miejscowości przyszedł na świat około 1735 roku¹¹. Jako dwudziestolatek wstąpił do klasztoru dominikanów w Świdnicy (Schweidnitz)¹². W 1756 r. Knirsch był na pierwszym roku studiów filozoficznych, a w kwietniu 1759 r. przyjął święcenia kapłańskie¹³. W 1770 r. notowany był jako pod-

8 R. Pośpiech, *Muzyka wielogłosowa*, s. 238.

9 J. Elsner, *Sumariusz*, s. 67–68.

10 Ibid., s. 31; por.: W. Bogusławski, „Elsner”, s. 14.

11 W metryce jego zgonu odnotowano, że pozostawił troje rodzeństwa w Czechach („er hinterläßt 3 Geschwister in Böhmen”), zob. niżej.

12 W wykazie członków wrocławskiego zgromadzenia w 1774 r. zapisano: „P[ater] Marcellus Knirsch, concionator ordinarius, curatus et regens chori figuralis, fil[ius] Schwidnicensis, aet[at]is 39, prof[essus] 19”, zob.: Grzegorz Kublin, „Wykaz dominikanów i dominikanek śląskiej kongregacji bł. Czesława z 1774 roku”, *Studia Teologiczno-Historyczne Śląska Opolskiego* 38 (2018) nr 1, s. 233, doi.org/10.25167/RTSO/38(2018)1/225-241.

13 Hermann Hoffmann, Angelus Walz, „Zur Geschichte der schlesischen Dominikaner in preußischer Zeit”, *Archiv für schlesische Kirchengeschichte* 17 (1959), s. 262. Wpisu odnoszącego się do Knirscha brak w księdze święceń w diecezji wrocławskiej – datę tę wyliczono zapewne na podstawie informacji, że 16 IV 1809 r. Knirsch obchodził pięćdziesiątolecie posługi kapłańskiej, zob.: *Schlesische Provinzialblätter* 49 (1809) nr 4, s. 202.

przeor klasztoru dominikanów w Ząbkowicach Śląskich (Frankenstein)¹⁴. Knirsch co najmniej od 1772 r. przebywał we Wrocławiu i został wymieniony w wykazie członków tego zgromadzenia w 1774 roku¹⁵. W chwili kasaty klasztoru w 1810 r. Knirsch nadal był podprzeorem¹⁶ i to on zdał władzom pruskim klucze do bramy klasztornej i do kasy¹⁷. Kapłan zmarł 15 VIII 1811 r. w wieku 76 lat na tyfus (*Nervenfieber*), a w metryce zgonu tytułowany był jako spowiednik sąsiedniego klasztoru dominikanek i penitencjariusz wrocławskiej katedry św. Jana¹⁸.

Warto dodać, że we wspomnianej już pracy Carla Juliusa Adolpha Hoffmanna Marcel Knirsch omyłkowo został utożsamiony z Anselmem Knirschem¹⁹, który był dominikaninem, organistą i regensem chóru wrocławskiego zgromadzenia, wzmiankowanym w 1757 r. przez Friedricha Wilhelma Marpurga²⁰. Anselm Knirsch urodził się 13 VI 1708 r., wstąpił do zakonu w roku 1728, a od 1752 r. był regensem chóru²¹. Zmarł we Wrocławiu 7 V 1758 roku²².

W kontekście swoich pierwszych utworów Elsner napomknął o jakimś panu Schön, pod którego dyрекcją wykonano jego dzieła przy Grobie Pańskim w kościele św. Józefa. Kompozytor pisał:

o rektorze szkół, Schön, który w nieobecności dyrektora chórów, ks. Marceliego Knirsch, dyrygował wykonaniem dzieł muzycznych, śpiewał sam pięknie basem i wiele znajomości tyczących się sztuki muzycznej posiadał²³.

Bogusławski odnotował ponadto, że Elsner:

[m]iał rok trzynasty, kiedy dla siebie i spółuczni swojego napisał na dwa dyszkantowe głosy Motetto: *Ave Maria gratia plena*, które, w czasie Roratów śpiewane, nietylko że pozyskało mu pochwały, ale i zwróciło na niego szczególniejszą uwagę Rektora Choru Schön, w którego domu miał pomieszkanie, a który odtąd zaczął mu udzielać obszerniejszą znajomości Muzyki²⁴.

Alina Nowak-Romanowicz w monografii poświęconej Elsnerowi utożsamiała Schöna z Dominikiem Schönem²⁵, wzmiankowanym w literaturze przedmiotu rek-

14 *Schlesische Instantien-Notitz oder das itzt lebende Schlesien*, Breslau 1770, s. 280.

15 G. Kublin, „Wykaz dominikanów”, s. 233.

16 Carl Blasel, *Geschichte von Kirche und Kloster St. Adalbert zu Breslau*, Breslau 1912, s. 102.

17 *Blogosławiony Czesław, patron Wrocławia*, red. Marek Derwich, t. 1, *Średniowiecze i czasy nowożytne*, Wrocław–Warszawa 2006, s. 138.

18 Archiwum Archidiecezjalne we Wrocławiu (dalej: PL-WRk), księga zgonów parafii św. Wojciecha we Wrocławiu 1798–1815, sygn. 449c², brak numeru karty; *Schlesische Provinzialblätter* 54 (1811) nr 8, s. 189; por.: Anna Pobóg-Lenartowicz, *Non omnis moriamur: Dominikanie śląscy w źródłach memoratywnych z XVIII i XIX wieku przechowywanych w archiwach czeskich i morawskich*, Opole 2023, s. 148.

19 C.J.A. Hoffmann, *Die Tonkünstler Schlesiens*, s. 253.

20 Friedrich Wilhelm Marpurg, *Historisch-kritische Beyträge zur Aufnahme der Musik*, t. 3/1, Berlin 1757, s. 133.

21 A. Pobóg-Lenartowicz, *Non omnis moriamur*, s. 126. Baza nekrologów dominikanów prowincji czeskiej, <https://nekrolog.op.cz/klient/show?klientId=1198>, dostęp 13 V 2024.

22 PL-WRk, księga zgonów parafii św. Wojciecha we Wrocławiu 1700–98, sygn. 449c, k. 66r.

23 J. Elsner, *Sumariusz*, s. 69.

24 W. Bogusławski, „Elsner”, s. 13.

25 A. Nowak-Romanowicz, *Józef Elsner*, s. 22.

toorem szkoły przyklasztornej²⁶. W rzeczywistości jednak Dominik Schön pełnił tę funkcję dopiero w XIX wieku. W czasach Elsnera rektorami szkoły byli dwaj bracia: Carl i Dismas Thaddäus Schönowie. Pochodzili oni ze Mściwojowa (Profen), wsi będącej w XVII w. promowanym przez jezuitów ośrodkiem pielgrzymkowym dla katolików z pobliskiego Jawora (Jauer)²⁷.

Ojciec późniejszych rektorów szkoły, Georg Friedrich Schön (1700–78), był krawcem, a jednocześnie muzykiem kościelnym w Mściwojowie. Carl Gottfried ochrzczony został 5 XI 1724 r.²⁸, a Dismas Thaddäus – 16 II 1733 roku²⁹. Muzycy związani byli z kapelą klasztoru dominikanów co najmniej od lat sześćdziesiątych, choć do Wrocławia przybyli prawdopodobnie wcześniej³⁰. 29 VIII 1764 r. w kościele św. Wojciecha odbył się ślub młodszego z braci z Josephą Neussin³¹, córką Johanna Neussego, byłego nadwornego kucharza księcia Frankenberga³². Schön został wówczas odnotowany jako muzyk przy kościele dominikanów. Para miała sześcioro dzieci³³. Natomiast Carl Schön, ówczesny rektor szkoły, 25 X 1768 r. poślubił dziewiętnastoletnią Elisabeth Kirsteinin z Bogacicy (Bodland)³⁴. Para prawdopodobnie była bezdzietna. Starszy z braci zmarł 13 IX 1782 r.³⁵, a wdowa po nim 30 IX 1783 r. wyszła ponownie za mąż za mistrza stolarskiego, wdowca Johanna Nicolausa Müllera³⁶.

Po starszym bracie posadę rektora szkoły przejął Thaddäus i pozostawał na tym stanowisku do swojej śmierci 31 XII 1804 roku³⁷. W jego domu mieszkali młodzi muzycy – Joseph Gottwald (1754–1833), późniejszy organista katedry wrocławskiej³⁸,

26 C. Blasel, *Geschichte von Kirche*, s. 99–101.

27 Tomasz Jeż, *Kultura muzyczna jezuitów na Śląsku i ziemi kłodzkiej (1581–1776)*, Warszawa 2013, s. 223.

28 PL-WRk, księga chrztów parafii Nawiedzenia Najświętszej Maryi Panny we Mściwojowie 1707–66, sygn. 508a, s. 135.

29 Ibid., s. 177.

30 Być może Thaddäus był tożsamy z podpisanym w 1752 r. jako „T. Schön” kopistą rękopisu *Missa integra in C* niejakiego Langer. Biblioteka Uniwersytecka w Warszawie – Gabinet Zbiorów Muzycznych (dalej: PL-Wu), sygn. RM 4579 (RISM ID 1001038354).

31 PL-WRk, księga ślubów parafii św. Wojciecha we Wrocławiu 1738–1815, sygn. 449b³, brak numeru karty.

32 Prawdopodobnie chodzi o Ottona Josepha Venanza Frankenberga (1700–53), starostę księstwa głogowskiego, zob.: Roman Sękowski, *Herbarz szlachty śląskiej: informator genealogiczno-heraldyczny*, t. 2, Katowice 2003, s. 230.

33 Były to: Carolina Josepha Aloysia (ochrzczona 27 X 1767 r., pochowana 2 IX 1774 r.), bliźnięta Joseph i Barbara Magdalena (29 IV 1770 r., zmarły i zostały pochowane 2 V), Johann Nepomuk Joseph (urodzony 17 V 1772 r., pochowany 1 VIII 1773 r.), Antonia Maria Magdalena (14 VI 1774 r.), Maria Josepha Elisabeth (5 IV 1777 r.). Dwoje najmłodszych dzieci ochrzcił Marcel Knirsch; PL-WRk, księga chrztów parafii św. Wojciecha we Wrocławiu 1749–83, sygn. 449a⁵, bez numerów kart, oraz PL-WRk, sygn. 449c, k. 95v, 107v, 190v.

34 PL-WRk, sygn. 449b³, brak numeru karty.

35 PL-WRk, sygn. 449c, k. 131v.

36 PL-WRk, sygn. 449b³, brak numeru karty.

37 PL-WRk, sygn. 449c², brak numeru karty. Wdowa po nim, Josepha, zmarła 3 III 1817 r. w wieku 81 lat. PL-WRk, księga zgonów parafii św. Wojciecha we Wrocławiu 1816–33, sygn. 449c³, brak numeru karty.

38 PL-WRk, *Tagebuch des Domeorganisten Josef Gottwald 1783–1831*, sygn. IIIa 188, k. 54v; zob. też: Rudolf Walter, „Der Breslauer Domorganist Joseph Gottwald und seine «Denkwürdigkeiten»”, w: *Zur Orgelmusik im 19. Jahrhundert: Tagungsbericht*, red. Walter Salmen, Innsbruck 1983, s. 115.

a także Elsner, na którego Schön zwrócił uwagę, gdy ten podjął pierwsze próby kompozycji.

Jedną z ważniejszych postaci wzmiankowanych przez Elsnera, a według Bogusławskiego szczególnie dlań zasłużoną³⁹, był Adalbert Dreyrittner (Drejriter, Dreiritter, Dreiritner, Dreinitter), członek kapeli dominikanów i kompozytor, który „mniejsze tylko msze i nieszpory pisywał”⁴⁰. Elsner wspominał w sumariuszu:

W dziele Hoffmanna [...] *Lexikon der Tonkünstler Schlesiens* nie znalazłem niestety nazwiska Drejritera, chociaż był na wzmiankę jeśli już nie większą, to przynajmniej na podobną, jaką wielu innym poświęcono, zasłużył. Powodem do tego jest bez wątpienia jego skromność, gdyż, o ile pamiętam, nie wymieniał się autorem swych krótkich mszy, niesporów itp. utworów, które jednakże wówczas bardzo już były rozpowszechnione po kraju, mianowicie w miejscach pielgrzymek i odpustów, gdzie służba Boża najczęściej przy muzyce była odprawiana... Jakoż znalazłem niektóre w Warszawie i Częstochowie, wprawdzie bezimienne, lecz znałem jego rękę i jego utwory nieraz słyszałem będąc jeszcze młodym chłopcem. Jeden nawet z takich, który znalazłem, posłużył mi za przykład nie tak co do samej muzyki, jak raczej co do pilności autora. Płaca i wynagrodzenie kapeli oo. dominikanów nie były dostateczne, by jako tako pozwalały opędzić się w biedzie. Drejriter dawał wprawdzie lekcje na skrzypcach w mieście, ale i one niewiele przynosiły mu korzyści; dlatego prócz nich musiał jeszcze dla wyżywienia siebie i rodziny zajmować się kompozycją i przepisywaniem nut. Będąc zaś bardzo pobożnym, tak dalece, iż najakuratniej przy każdej muzyce znajdował się na chórze, nadzwyczaj rad, jeśli komu ze znajomych lub uczniów tamże przychodzących mógł odstąpić skrzypców swoich, a sam uklęknąć do modlitwy pomiędzy sopranami i altami, doglądając często porządku i napominając niekiedy śpiewaków wykrzyknikami: „Ach, wy szatańscy chłopcy, bierzecie przecie fis, a nie f” itp. W domu nigdy nie był bez zajęcia: co dzień, odliczywszy paciorki różańca i skończywszy modlitwy, zasiadał zaraz przy stoliku do pisania, wyjąwszy niedzieli i świąt, w których nawet nie dawał lekcji. Temu to wrażeniu, które na mój młodociany umysł wywarł Drejriter swą niezmierną pilnością, pracą i poczciwym postępowaniem, winien jestem, iż tę trochę talentu, którym mię Stwórca wszechświata uposażył, nie zagrzebałem⁴¹.

Muzyk ten urodził się w Górze (Guhrau) jako trzecie z ośmiorga dzieci Gottfrieda Alberta Dreyrittnera i został ochrzczony 15 IX 1727 r. jako Gottfried Albertus⁴². Jego ojciec, sukiennik i mieszczanin, 17 V 1724 r. poślubił w Górze Annę Catharinę, córkę Martina Adalberta Geörgera, byłego notariusza i nadwornego królewskiego sędziego (*königl. Hofrichter*)⁴³. W 1723 r. Dreyrittnerowie mieszkali na przedmieściach Góry, przy Kamiennej Drodze (*aufm Stein Weg*, dzisiejsza ulica Wrocławska) pod numerem 37⁴⁴. Dreyrittner był niewiele ponad rok starszy od pochodzącego z Góry kompozytora

39 W. Bogusławski, „Elsner”, s. 13.

40 J. Elsner, *Sumariusz*, s. 32.

41 *Ibid.*, s. 67–68.

42 PL-WRk, księga chrztów parafii św. Katarzyny w Górze 1718–33, sygn. 148b, k. 160r.

43 PL-WRk, księga ślubów parafii św. Katarzyny w Górze 1717–44, sygn. 148g, k. 41r.

44 Archiwum Państwowe we Wrocławiu (dalej: PL-WRap), *Des Fürstenthums Glogau. Bekänntnis u. Befunds Tabellen nebst zugehörigen Relationen so wohl von Subdelegirten als Revisions Commission Tom XXVI. Worinnen von dem Weichbild Guhrau*, sygn. 82/164/0/3/52, s. 70.

Wilhelma Adolpha (1729–81)⁴⁵, którego ojciec był chrzestnym najmłodszego brata Dreyrittnera.

W młodości muzyk przeniósł się do Wrocławia i związał się z kapelą klasztoru dominikanów. Wiadomo, że 21 VI 1763 r. w kościele św. Wojciecha Dreyrittner wziął ślub z Rosalią Marią Neüssin, siostrą późniejszej żony Thaddäusa Schöna⁴⁶. Wkrótce na świat przyszło troje dzieci Dreyrittnerów⁴⁷. Nie udało się jak dotąd odnaleźć metryki zgonu muzyka – być może zmarł on poza Wrocławiem lub pominięto jej sporządzenie. Natomiast wiadomo, że wdowa po nim zmarła 21 III 1807 r. we Wrocławiu⁴⁸. Ze spuścizny kompozytorskiej muzyka zachowały się prawdopodobnie tylko cztery dzieła: *Vesperae ex D* (odpis z 1753 r.)⁴⁹ i *Missa ex C* (odpis z 1754 r.)⁵⁰ ze zbiorów wrocławskich oraz dwa offertoria z kolekcji muzykaliów z praskiej kaplicy loretańskiej⁵¹.

Lekcji basu cyfrowanego miał udzielać Elsnerowi niejaki Hanisch lub Janisch⁵². Kompozytor wzmiankował w sumariuszu, że:

[p]odobnież [jak Dreyrittnera] nie wymienia p. Hoffmann w swym dziele p. Hanisch, organisty, który był jednak twórcą kilku dzieł kościelnych i należał także do kapeli oo. dominikanów w roku 1800. Odróżnić go wszakże wypada od Hänischa, organisty przy kościele Św. Barbary we Wrocławiu, w roku 1757, o którym pan Hoffmann wspomina⁵³.

Muzykiem wymienionym przez Elsnera był Johann Joseph Matthias Hansch, posługujący się drugim z imion i nazwiskiem w brzmieniu Hanisch. Pochodził on ze wsi Nowaki (Nowag) pod Nysą, gdzie przyszedł na świat około 1764 r. jako najstarszy syn tamtejszego nauczyciela, Caspara Hanscha⁵⁴. Joseph Hanisch 15 II 1791 r. poślubił An-

45 Wilhelm Adolph, *Vesperae in F*, wyd. Jakub Strużyński, Warszawa 2021 (= Fontes Musicae in Polonia. Seria C 30), s. 5–15.

46 PL-WRk, sygn. 449b³, brak numeru karty.

47 Były to: Marianna Josepha (ochrzczona 10 VI 1764 r., zmarła 16 X 1771 r.), Anna Maria Joanna Josepha Aloysia (11 VI 1766 r.) oraz Aloysius Josephus Dominicus (urodzony 18 XII 1768 r.), zob.: PL-WRk, sygn. 449a⁵, bez numerów kart oraz PL-WRk, sygn. 449c, k. 102v. Warto dodać, że młodsza córka 29 V 1787 r. wyszła za mąż za malarza i miniaturzystę z Wiednia, Richarda Carla Palsnera (1753–1811), zob.: PL-WRk, sygn. 449b³, brak numeru karty. Palsner zmarł 3 VIII 1811 r. we Wrocławiu jako nauczyciel rysunku na Akademii Leopoldyńskiej, zob. *Schlesische Provinzialblätter* 54 (1811) nr 8, s. 186. Wdowa po nim zmarła 13 II 1844 r., zob.: *Schlesische Provinzialblätter* 119 (1844) nr 2, s. 271. To właśnie u Anny Marii Palsner po kasacie zakonu w 1810 r. zamieszkał Marcel Knirsch i tamże zmarł.

48 PL-WRk, sygn. 449c², brak numeru karty.

49 PL-Wu, *Vesperae*, sygn. RM 4329 (RISM ID 1001278966).

50 PL-Wu, *Missa ex C à 9 Vocibus* [...] *Authore Signore Dreymitter*, sygn. RM 4328 (RISM ID 300512698).

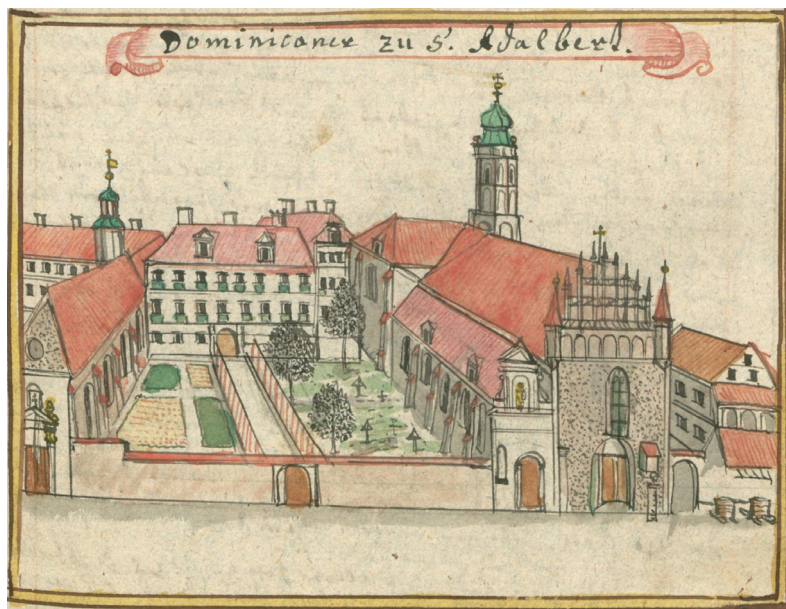
51 Státní oblátní archiv v Litoměřicích, *Offertorium pro Coena Domini* [...] *Ildum de Quaecunqve Festivitate* [...] *Dno Adalberto Dreyrittner*, sygn. 451 (RISM ID 550030715). Zob. też: Oldřich Pulkert, *Domus Lauretana Pragensis: catalogus collectionis operum artis musicae*, Praha 1973, s. 128.

52 W. Bogusławski, „Elsner”, s. 13.

53 J. Elsner, *Sumariusz*, s. 69.

54 Informacje pochodzą z metryki ślubu organisty, zob. niżej.

tonię, córkę wrocławskiego chirurga Carla Schwanberga (1741–81)⁵⁵, a w metryce ślubu został odnotowany jako dwudziestosiedmioletni nauczyciel muzyki (*Tonkünstlerlehrer*) i organista kościoła św. Wojciecha. Na przełomie XVIII i XIX w. został organistą w kościele Najświętszej Marii Panny na Piasku⁵⁶ – zapewne jako następca zmarłego 14 VIII 1799 r. Johanna Gertha⁵⁷. Jako organista tego kościoła Hansch został odnotowany 23 IV 1801 r. przy okazji chrztu swojego syna Eduarda Wilhelma Juliusa⁵⁸. Niestety niedługo później, 17 VIII 1802 r., muzyk zmarł na zawał⁵⁹ – jak odnotował w swoim dzienniku Joseph Gottwald, „zupełnie niespodziewanie” (*sehr plötzlich*)⁶⁰.

Il. 1. Klasztor dominikanów we Wrocławiu. Rysunek Friedricha Bernharda Wenera (1690–1776)⁶¹

55 PL-WRk, sygn. 449b³, brak numeru karty. Antonia Johanna Josepha Catharina Schwanberg vel Schwamberg urodziła się we Wrocławiu 21 V 1770 r., PL-WRk, sygn. 449a⁵, brak numeru karty.

56 Prawdopodobną zbieżność tych dwóch osób wskazał Remigiusz Pośpiech (*Muzyka wielogłosowa*, s. 240).

57 PL-WRk, księga zgonów parafii Najświętszej Marii Panny na Piasku we Wrocławiu 1790–1827, sygn. 442q, brak numeru karty. Organista ten nie został odnotowany w spisie muzyków działających w tym kościele, zob.: Rudolf Walter, „Kirchenmusikpflege in der Stiftskirche St. Maria an dem Sande, Breslau, während des 18. Jahrhunderts / Kultywacja muzyki kościelnej w kościele NMP na Piasku we Wrocławiu na przestrzeni XVIII wieku”, w: *Beiträge zur Musikgeschichte Schlesiens. Musikkultur – Orgellandschaft. Tagungsbericht Liegnitz 1991 = Przyczynki do historii muzyki [!] Śląska. Kultura muzyczna – region organowy. Sprawozdanie z sesji w Legnicy 1991*, red. Jarosław Stępowski, Helmut Loos, Bonn 1994, s. 49.

58 PL-WRk, księga chrztów parafii Najświętszej Marii Panny na Piasku we Wrocławiu 1798–1812, sygn. 442h, brak numeru karty.

59 PL-WRk, sygn. 442q, brak numeru karty, por.: R. Walter, „Kultywacja muzyki kościelnej”, s. 49.

60 PL-WRk, sygn. IIIa 188, k. 43v.

61 *Topographia seu Compendium Silesiae. Pars II*, s. 95 (111), <https://bibliotekacyfrowa.pl/dlibra/publication/8296/edition/16339>, dostęp 9 VII 2025.

MUZYCY ZWIĄZANI Z TEATREM MIEJSKIM

W czasach młodości Elsnera w pobliżu klasztoru dominikanów znajdował się teatr miejski. W 1754 r. Franz Schuch (1716–63), posiadający wówczas przywilej prowadzenia teatru we Wrocławiu, zakupił budynek mieszczący się na rogu ulic Oławskiej i Sakwowej (Ohlauer- i Taschenstrasse, dziś Piotra Skargi) i otworzył w nim teatr, nazywany Kalte Asche⁶². Po śmierci Schucha teatr wrocławski przejął jego syn, Franz junior (1741–71), a w 1772 r. przywilej teatralny otrzymał Johann Christian Wäser (1743–81)⁶³. Po jego śmierci dyрекcję objęła wdowa po nim, Maria Barbara z domu Schmidtschneider (1749–97). Doprowadziła ona w 1782 r. do budowy nowego gmachu teatru, który w jej zamierzeniu miał służyć jako „świątynia sztuki”⁶⁴ (zob. il. 2 i 3). Za jej kierownictwa wystawiano singspiele, balety i sztuki dramatyczne o dużym zróżnicowaniu gatunkowym⁶⁵. Z okazji jej urodzin wykonano *Symfonię Es-dur* Elsnera:

1. Nokturno in Es, 2. Symfonia in Es, 3. Symfonia in D. Powyższe trzy sztuki utworzyłem był we Wrocławiu nie umiając jeszcze dobrze głosów układać w partyturze. Drugą [...] po raz pierwszy wykonała orkiestra teatralna w dniu urodzin pani Weser, żony dyrektora teatru⁶⁶.

Dzięki temu Elsner otrzymał wstęp do teatru, w którego orkiestrze miał zastępować często nieobecnych skrzypków i rozwijać umiejętności kompozytorskie dzięki zapoznaniu się z najnowszymi kompozycjami⁶⁷.

Kapelmistrzem wrocławskiego teatru od 1774 r. do swojej śmierci był Franz Andreas Holly (1747–83). Ten czeski muzyk i kompozytor doświadczenie zdobywał jako członek trup teatralnych w Pradze i Berlinie. Był ceniony za dużą wiedzę teoretyczną i praktyczną mimo słabej znajomości języka niemieckiego⁶⁸. Elsner wspominał:

OO. dominikanie zamówiwszy u Hollego ten utwór [*Ad Festum Corporis Christi* cztery stacje] dla siebie i wyłącznie go posiadając, nie mogli przenieść, że tenże wykonany został w kościele tamtejszych oo. minorytów. Udali się więc do niejakiego Drejritera, członka kapeli oo. dominikanów, który dotąd mniejsze tylko msze i nieszpory pisywał i zamówili u niego napisanie innych stacji. Nowy ten utwór, według zdania oo. dominikanów, w porównaniu z kompozycją Hollego nie odpowiadał celowi, jako nie dość nowy i zanadto skracający procesję, zwrócili się więc do mnie i polecili mi inną jeszcze muzykę do tych stacji napisać⁶⁹.

62 Bożena Grzegorzczak, *Architektura i budownictwo teatralne we Wrocławiu od około 1770 roku do schyłku XIX wieku*, Wrocław 2000, s. 49.

63 Treść przywileju i zobowiązania Wäsera przytoczył Alfred Mai, *Die Wäser'sche Schauspielergesellschaft in Schlesien (1772–97)*, Schlesische Friedrich-Wilhelms-Universität 1928 (dysertacja doktorska), s. 40–41.

64 B. Grzegorzczak, *Architektura i budownictwo teatralne*, s. 50–59; A. Mai, *Die Wäser'sche Schauspielergesellschaft*, s. 15.

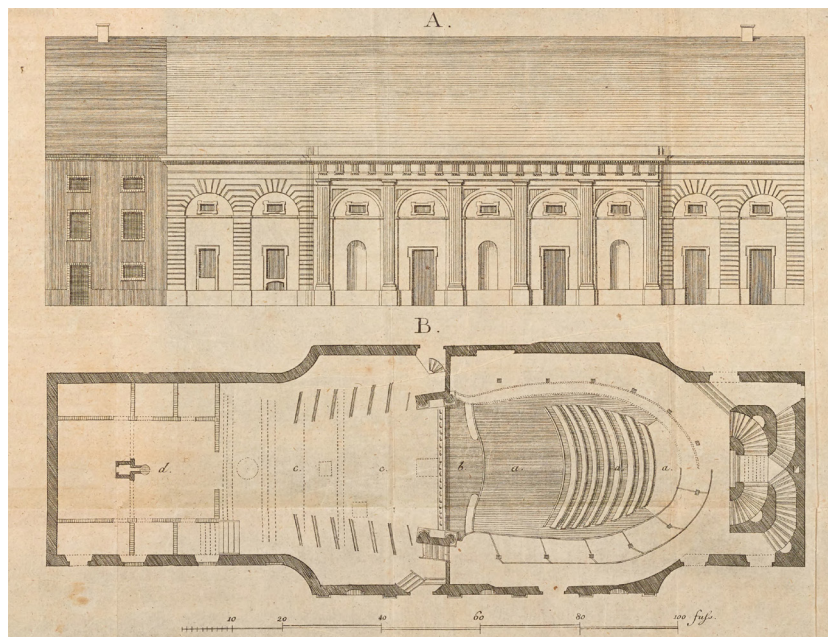
65 „Kurze Geschichte des gegenwärtigen Theaters zu Breslau”, *Neues Theater-Journal für Deutschland* 1 (1788), s. 35–42; Karl Weber, *Geschichte des Theaterwesens in Schlesien: Daten und Fakten von den Anfängen bis zum Jahre 1944*, red. Bärbel Rudin, Dortmund 1980, s. 74–75.

66 J. Elsner, *Sumariusz*, s. 56.

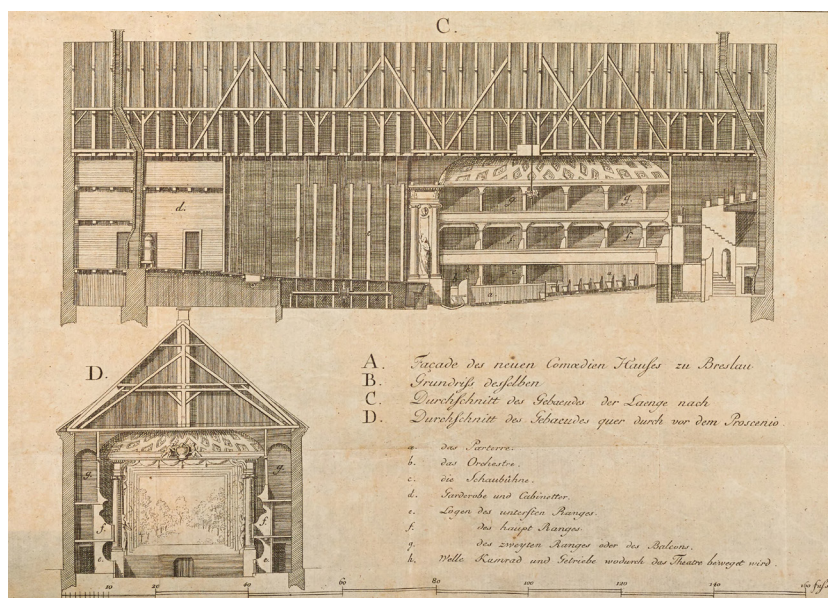
67 W. Bogusławski, „Elsner”, s. 17.

68 „Kurze Geschichte”, s. 38.

69 J. Elsner, *Sumariusz*, s. 32.

Il. 2. Nowy teatr wrocławski, 1782 r., rysunek fasady i plan parteru⁷⁰

Il. 3. Nowy teatr wrocławski, 1782 r., przekrój podłużny i plan poprzeczny⁷¹

70 *Litteratur- und Theater-Zeitung* (1783) nr 2, <https://alex.onb.ac.at/cgi-content/anno?aid=lth&datum=17830111&seite=19>, dostęp 9 VII 2025.

71 *Ibid.*

Po śmierci Holly'ego, który zmarł 13 V 1783 r.⁷², stanowisko kapelmistrza teatru wrocławskiego objął pochodzący z Pragi Carl Maar⁷³. Wcześniej był on kapelmistrzem teatru niemieckiego w Ołomuńcu⁷⁴. We Wrocławiu pełnił on również funkcję korepetytora oraz grał pomniejsze role⁷⁵. To właśnie Maarowi Elsner zawdzięczał zapoznanie z układem partyturowym:

Jakoś ułożyłem ją [muzykę na Boże Ciało] już w partyturze, korzystając ze znajomości p. Maar, ówczesnego dyrektora orkiestry przy teatrze wrocławskim. Przedtem bowiem, gdy przyszedł do mnie razu jednego prosić, bym śpiewał za kulisami dla wzmocnienia chóru, zastał mnie w moim pokoju przy szpincie, z rozłożonymi wokoło głosami pisanego pod ten czas offeratorium. „Co to ma znaczyć?” – zapytał. „Piszę nowe offeratorium na przyszyły piątek” – odpowiedziałem. „Jak to, i bez partytury? Nie, mój młody przyjacielu, to za zbyt trudzące, a przy utworach wielkiego rozmiaru nawet niepodobne”. – Przyniósł mi wtedy partyturę jakiejś opery, w której wzorze znalazłem ułatwienie i ulgę w kompozycji⁷⁶.

Nieco inaczej tę historię przedstawił Bogusławski:

Zadziwi się zapewne Czytelnik, który tak wiele już o zdatości tego młodego Artysty czytał, gdy się dowie, że on, napisawszy już tyle różnych Muzyk, żadnego jeszcze nie miał wyobrażenia o Partyturze, w iaką zazwyczaj wszyscy Kompozytorowie układają dzieła swoje. Wszystko co dotąd komponował, składało się jedynie z osobna na każdy śpiew, albo orkiestrowy instrument pisanych głosów. – Ówczasowy Dyrektor Orkiestry Wrocławskiego Teatru, Maar, był pierwszym, który mu tę trudność ułatwił. Przyszedłszy raz zaprosić go do śpiewania za kulisami Chórów Traiedy *Lanassa*, znalazł go, zwyczajnym jego sposobem piszącego pierwszą Symfonią. Zdziwiony mocno jego nieznaną Partyturą, tém bardziéj, że już sam słytał wiele Kompozycji jego; pobiegł natychmiast do siebie, i przyniesioną jednę Opery Partyturą, wskazał mu wzór układania wielu razem głosów na jednę karcie. Ta nowo nabyta łatwość tém większą serce jego zapaliła chęcią pisania⁷⁷.

Wspomniana tragedia *Lanassa* autorstwa Carla Martina Plümickego (1749–1833) miała berlińską prapremierę w 1782 r., zaś we Wrocławiu wystawiona została zapewne w pierwszym kwartale 1783 roku⁷⁸. Była powtarzana także w kolejnych latach, na przykład 28 II i 30 III 1784 r.⁷⁹, 9 I 1786 r.⁸⁰, 25 II i 3 III 1788 roku⁸¹. Być może wspomniana przez Elsnera sytuacja miała miejsce w 1784 r., czyli niedługo po objęciu przez Maara stanowiska we wrocławskim teatrze.

72 PL-WRK, sygn. 449c, k. 132v; „Etat des Wäerschen Theaters”, *Litteratur- und Theater-Zeitung* (1784) nr 5, s. 73.

73 Został on odnotowany jako *Musikdirektor* teatru wrocławskiego w opracowaniu za 1783 r., *ibid.*, s. 71.

74 *Theaterkalender auf das Jahr 1785*, red. Heinrich August Ottokar Reichard, Gotha 1785, s. 272.

75 *Schlesische Provinzialblätter* 24 (1796) nr 9, s. 303.

76 J. Elsner, *Sumariusz*, s. 32.

77 W. Bogusławski, „Elsner”, s. 15–16.

78 W kwietniu 1783 r. opublikowano anonimowy panegiryk na cześć Marii Barbary Wäser, która kreowała tytułową postać tej sztuki we wrocławskim teatrze, zob.: *Litteratur- und Theater-Zeitung* (1783) nr 15, s. 227.

79 *Journal von und für Deutschland* (1784) nr 3, s. 307 oraz nr 4, s. 459.

80 *Schlesische privilegirte Zeitung* 45 (1786) nr 4, s. 32.

81 *Schlesische privilegirte Zeitung* 47 (1788) nr 24, s. 230 oraz nr 52, s. 543.

Kapelmistrz był żonaty z aktorką Josephą z domu Malitzky (1760–98)⁸², która występowała w rolach dziewczęcych oraz pobocznych⁸³. Ich syn, Joseph Johann Friedrich, urodził się 18 III 1788 r. i dwa dni później został ochrzczony w kościele św. Wojciecha przez Marcelę Knirscha⁸⁴. Świadcami tej ceremonii byli członkowie zespołu teatralnego: Maria Barbara Wäser, Charlotte Wilhelmine Pauli, Johann Christoph Kaffka (1754–1815) oraz Friedrich Kramp.

Maarowie w styczniu 1797 r. opuścili trupę wrocławską⁸⁵, a 27 IV 1798 r. zmarła Josepha Maar⁸⁶. Niebawem kapelmistrz ożenił się z Caroliną Kutsch i dołączył do trupy teatralnej Conrada Carla Casimira Döbbelina (1763–1821)⁸⁷. W 1799 r. w Kaliszu urodził się syn Maarów, Carl August, ochrzczony w tamtejszym kościele ewangelickim, a ceremonii świadcowała żona Döbbelina⁸⁸. W 1804 r. jego trupa teatralna na krótko przybyła do Warszawy. Wówczas część jej członków – w tym Maarowie – dołączyła do zespołu teatru niemieckiego w Warszawie, prowadzonego przez Wojciecha Bogusławskiego, którego Döbbelin był głównym konkurentem⁸⁹. W 1806 r. warszawski teatr niemiecki zlikwidowano, a Maarowie weszli w skład zespołu Teatru Narodowego dzięki przyjaźni z Elsnerem:

W roku 1809, gdy polskie towarzystwo teatralne udało się do Krakowa, ja z żoną pozostałem w Warszawie, co się Bogusławskiemu nie podobało... Na moje miejsce pojechał tam Maar, pozostały dyrektor muzyki i niemieckiego teatralnego towarzystwa Bogusławskiego, z którym już dawniej łączyły nas stosunki przyjaźni, ponieważ życzyłem sobie, aby był zamówiony do nas w celu wyuczania chórów i podrzędnych ról w operze; wskutek czego Bogusławski jednocześnie zmuszonym się znalazł stworzyć przy polskim teatrze drugą jeszcze prócz mojej posady. Tak się też stało; a gdy ów Maar w roku 1810 w Warszawie, zmarł, jego miejsce znalazło się nie zajęty⁹⁰.

Maar został korepetytorem chóru i zastępcą Elsnera podczas wyjazdów zespołu poza Warszawę. Małżonkowie byli benefisantami kilku przedstawień Teatru Narodowego⁹¹. Carl Maar zmarł w Warszawie 28 VI 1810 r. przy ulicy Zakroczymskiej 1858

82 Urodziła się w Bruntálu (Freudenthal) na Śląsku Austriackim i tamże została ochrzczona 20 V 1760 r., zob.: *Zemský archiv v Opavě*, księga chrztów parafii Wniebowzięcia Najświętszej Maryi Panny w Bruntálu 1731–63, sygn. Br I 1 (inv.č. 435), s. 1014.

83 *Theaterkalender auf das Jahr 1785*, s. 234–235.

84 PL-WRk, księga chrztów parafii św. Wojciecha we Wrocławiu 1784–1801, sygn. 449a⁶, bez numerów kart.

85 C.J.A. Hoffmann, *Die Tonkünstler Schlesiens*, s. 300; *Schlesische Provinzialblätter* 25 (1797) nr 1, s. 72.

86 *Schlesische Provinzialblätter* 27 (1798) nr 4, s. 392.

87 *Allgemeine musikalische Zeitung* 14 (1812) nr 50, kol. 813–814.

88 Archiwum Diecezjalne we Włocławku, księga chrztów parafii ewangelickiej w Kaliszu 1795–1805, sygn. KM p.ewang. Kalisz 1, s. 68.

89 Karyna Wierzbicka-Michalska, *Aktorzy cudzoziemscy w Warszawie w latach 1795–1830*, Wrocław 1988, s. 121–139.

90 J. Elsner, *Sumariusz*, s. 141–142.

91 Eugeniusz Szwanowski, *Teatr Wojciecha Bogusławskiego w latach 1799–1814*, Wrocław 1954, s. 161, 179.

(obecnie Zakroczymska 11) w sześćdziesiątym pierwszym roku życia, pozostawiając po sobie wdowę Karolinę i trójkę małych dzieci⁹².

Do grupy artystów tymczasowo zatrudnionych w teatrze wrocławskim należeli też sopranistka Elisabeth Cartellieri (1756–1810) i jej mąż, tenor Antonio Maria Gaetano Cartellieri (1746–1817)⁹³. Ich nazwisko Elsner zapamiętał w wariacie Cantilieri. To właśnie Cartellieri, który na Śląsk przybył z Mediolanu, miał zapoznać Elsnera z wzorcami muzyki włoskiej⁹⁴. On też poprosił, by młody muzyk zastąpił jego niedysponowaną żonę jako solista w oratorium pasyjnym *Der Tod Jesu* Carla Heinricha Grauna (1704–59), wykonanym w kościele św. Elżbiety 25 III 1785 r.:

Było to zwyczajem w Ewangelickich Kościołach, że w wielki Piątek dawano zawsze Muzykę, do której zapraszano naydoskonalszych Śpiewaków i Muzykantów. W Kościele Św. Elżbiety wykonaném naówczas bydź miało Oratorium Ramlera *Śmierć Zbawiciela*, z Muzyką Grauna. Wezwani do pierwszych Dyszkantu i Tenoru głosów, Pan i Pani Cantilieri Operzyści Włoscy Wrocławskiego Teatru, mieli śpiewać nappierwsze Sola. – Nagła słabość Pani Cantilieri, niepozwoliła iéy dnia tego popisać się swym głosem. Zmartwiony mąż, aby nie uczynić zawodu w zaproszeniu, wezwał do zastąpienia iéy młodego Elsnera a chcąc aby równie Sola iako i Duetta w których miał śpiewać, dobrze oddanemi były, w kilkakrotném prześpiewaniu onych z Elsnerem, poznawszy wielką jego poiętność, dał mu wyobrażenie, o przyjemności metody i rodzaju Muzyki Włoskiej⁹⁵.

Niedługo po 1785 r. małżeństwo Cartellierich rozpadło się. Elisabeth wyjechała wraz z trupą Döbbelina do Berlina, gdzie występowała pod nazwiskiem Böhm. Była jedną z ulubionych śpiewaczek operowych berlińskiej publiczności. Zmarła w stolicy Prus 8 XI 1810 roku. Antonio Maria Gaetano Cartellieri wyjechał do Gdańska, a następnie do Królewca, gdzie działał jako nauczyciel muzyki i organizator koncertów. Zmarł tamże 13 VI 1811 roku.

MUZYCY W KRĘGU JOHANNA TIMOTHEUSA HERMESA

Niezwykle zasłużoną postacią dla życia muzycznego w osiemnastowiecznym Wrocławiu był Johann Timotheus Hermes (1738–1821), w latach osiemdziesiątych XVIII w. pastor kościoła św. Bernardyna na Nowym Mieście. W jego domu odbywały się prywatne koncerty, organizowane przez członka kapeli dominikańskiej, Johanna Enderlego. Elsner wspominał je następująco:

92 Były to, według brzmienia w akcie zgonu: Karol August (11 lat), Auguste Teresse (8 lat), Jeanette (2 lata), Archiwum Państwowe w Warszawie, akta zgonów gminy warszawskiej II cyrkulu, sygn. 72/184/01-17, k. 154r.

93 Jeśli nie zaznaczono inaczej, informacje na temat Cartellierich pochodzą z następujących publikacji: Walther Cartellieri, „Der Sanger Antonio Cartellieri”, *Altpreussische Geschlechterkunde* 11 (1937) nr 1, s. 18–20; Jerzy Marian Michalak, „Gdańsk w biografii Józefa i Karoliny z Drozdowskich Elsner”, w: *Józef Elsner (1769–1854): życie, działalność, epoka*, red. Remigiusz Pośpiech, Opole 2013, s. 112–114. Warto dodać, że synem Cartellierich był urodzony w Gdańsku Antonio Casimir Cartellieri (1772–1807), śpiewak i kompozytor.

94 W. Bogusławski, „Elsner”, s. 15.

95 Ibid., s. 14–15.

O jednym tylko członku kapeli oo. dominikanów, Enderle, jako dobrym wiolonczeliście, [Carl Julius Adolph Hoffmann] nadmieniam. W naszej orkiestrze grywał on na skrzypcach (violino I), a pierwiej był w orkiestrze Hatzfeldów wiolonczelistą i koncertistą na tym właściwym jego instrumencie. Stąd jego przyjaźń z Hofstädterem dyrygującym wieczornymi koncertami w ówczesnym ogrodzie Lübischer Garten [...]. Muszę tu jeszcze wspomnieć z powodu pewnej okoliczności o pełnym szlachetnych uczuć panu Enderle. Jako wiolonczelista zawsze zajmował się urządzaniem kwartetów, które się odbywały u Tymoteusza Hermesa pastora w Nowym Mieście. Grywałem w nich na przemian pierwsze i drugie skrzypce lub alto. Prócz pana Enderle wiolonczelista zapraszał zwykle p. pastor i studentów do siebie. Za każdym razem jedna z córek grywała na fortepianie kwarteta i tria Mozarta, której towarzyszyć musieliśmy z użyciem sordyn, by instrumentu głównego nie zagłuszyć. Obiedwie córki jego grały wybornie i z wielkim wyrazem. Gdyśmy w jednym pokoju grali, on tymczasem w drugim w szlafroku stojąc przy pulpicie pisał. Muzyka podobna odbywała się niemal zawsze raz w tygodniu, był bowiem wielkim miłośnikiem i znawcą, a szczególnym przyjacielem pana Ditters von Dittersdorf który dla niego, raczej zachęcony przez niego, napisał był owe trzy kwartety – tych jednak odtąd po dziś dzień nie słyszałem ani widziałem. Pan Hermes utrzymywał, że muzyka jest tym dla duszy, czym potrawa i napoje dla ciała. Po muzyce szedł zwykle do swej pracowni i biblioteki, siadał na kanapie i podczas gdyśmy różne zakąski spożywali popijając je piwem lub winem, zajmował nas, czyli raczej nauczał opowiadaniem, dykteryjkami lub krytyką; i tak dalece, że zawsze z upragnieniem oczekiwałem zaproszenia za pośrednictwem p. Enderle, dziękując temu ostatniemu, że mnie był w dom Hermesa wprowadził. Wdzięczność zaś zawsze i ciągle żywioną w sercu moim dla tego istotnie czcigodnego człowieka [Hermesa] najlepiej zdoła wyrazić czyn jego następujący. Złożony w łóżko silną gorączką żółciową, w ciągu której nie przestawał dowiadywać się o zdrowie moje, gdy już niebezpieczeństwo minęło, odwiedził mnie razu jednego, a żegnając się ze mną i podając mi jedną rękę, drugą kładł mi pod poduszkę dar dobroczynny, tak jednak, że dopiero to późno wieczorem spostrzegłem. We dwanaście lat później jadąc przez Wrocław do Warmbrunn [Cieplice] odwiedziłem go (był już wtedy pastorem u Św. Magdaleny), by mu jeszcze raz po tak długim przeciągu czasu złożyć najczulsze dzięki za tyle dobrego, com od niego otrzymał i doświadczył. Przyjął mnie najserdeczniej, ciesząc się nadzwyczajnie, że zdrowo wyglądał, w częstych bowiem rozmowach o mnie zwykł był mawiać, że sądząc z mego żywego temperamentu i talentu, przy wątłej budowie, nie przepowiadał mi długiego życia; co się zaś tycze odznaczenia się mego z czasem w muzyce, a mianowicie w kompozycji, o tym nigdy nie wątpił wraz z wszystkimi moimi znajomymi. Pokój wieczny, pokój niech będzie dawno spoczywającym w Bogu⁹⁶.

Hermes pochodził z Pomorza i odbył studia w Królewcu, zaś w latach sześćdziesiątych przeniósł się na Śląsk. Został pastorem kościoła św. Marii Magdaleny we Wrocławiu, a także profesorem teologii w gimnazjum parafialnym. Był również literatem – jego powieść *Podróż Zofii z Klajpedy do Saksonii* (1769–73), stała się jednym z najczęściej czytanych utworów literackich w krajach niemieckojęzycznych w XVIII wieku⁹⁷. Hermes był mecenasem wrocławskich muzyków, a także przyjacielem Carla Dittersa von Dittersdorfa (1739–99). To właśnie wrocławski pastor był autorem

96 J. Elsner, *Sumariusz*, s. 69–71.

97 Johann Timotheus Hermes, *Sophiens Reise von Memel nach Sachsen*, red. Wojciech Kunicki, Berlin 1991.

pierwszego omówienia symfonii „Owidiuszowych” tego kompozytora, wydanego we Wrocławiu na początku lipca 1786 r., czyli zaledwie kilka tygodni po wiedeńskiej premierze tych kompozycji⁹⁸.

Dittersdorf zadedykował jednej z córek Hermesa menueta fortepianowego, którego odpis datowany był na 16 XI 1779 roku⁹⁹. Adresatką dedykacji była zapewne Maria Johanna Dorotea Hermes, urodzona 18 III 1770 roku¹⁰⁰. Córka pastora 21 V 1787 r. wyszła za mąż za Ernsta Gabriela Woltersdorfa, inspektora i profesora gimnazjum św. Marii Magdaleny¹⁰¹. Zmarła 28 I 1825 roku¹⁰². Natomiast Juste Christiane Sabina Hermes urodziła się we Wrocławiu 28 IV 1774 roku¹⁰³. 28 IV 1806 r. wyszła za mąż za poborcę podatkowego ze Środy Śląskiej (Neumarkt), Carla Gottlieba Zahna (1765–1835)¹⁰⁴. W XIX w. była cenioną wrocławską pianistką, występującą na publicznych i prywatnych koncertach¹⁰⁵. Być może to ją poznał Fryderyk Chopin podczas swojego pobytu we Wrocławiu w listopadzie 1830 r.; jak pisał młody pianista, „Jakaś dama, której mię jako pierwszej tutaj fortepianistce prezentował dyrektor [Joseph Ignaz Schnabel] po koncercie, bardzo mi dziękowała za przyjemną niespodziankę i żałowała, że się publicznie nie dam słyszeć”¹⁰⁶. Córka Hermesa zmarła we Wrocławiu 28 XI 1840 roku¹⁰⁷.

Wzmiankowanym przez Elsnera dobrym wiolonczelistą i organizatorem koncertów w domu pastora był należący do kapeli kościoła dominikanów Johann Enderle¹⁰⁸. Alina Nowak-Romanowicz omyłkowo uznała muzyka za późniejszego wrocławskiego pastora, na co wskazywał niejasny fragment *Sumariusza*¹⁰⁹.

Enderle przyszedł na świat w Głogowie (Gross-Glogau) jako syn tamtejszego mieszczanina i krawca Johanna Enderlego i jego żony Anny Marii z domu Arlethin.

98 Johann Timotheus Hermes, „Analyse de XII. Métamorphoses tirées d'Ovide, & mises en musique par Mr. Charles Ditters de Dittersdorf”, w: *Dittersdorffiana*, red. Carl Krebs, Berlin 1900, s. 167–182; Lucian Schiwietz, „Manch musikschriftstellerisches Hermäon aus Johann Timotheus Hermes' Feder”, w: *Aufklärung in Schlesien im europäischen Spannungsfeld: Traditionen, Diskurse, Wirkungen*, red. Wojciech Kunicki, Wrocław 1996, s. 153–156.

99 *Carl Ditters von Dittersdorf: Briefe, ausgewählte Urkunden und Akten*, red. Hubert Unverricht, Tutzing 2008, s. 19.

100 Georg Hoffmann, *Johann Timotheus Hermes: ein Lebensbild aus der evangel. Kirche Schlesiens im Zeitalter der Aufklärung*, Breslau 1911, s. 24.

101 *Schlesische Provinzialblätter* 5 (1787) nr 5, s. 474.

102 *Schlesische Provinzialblätter* 81 (1825) nr 2, s. 183.

103 G. Hoffmann, *Johann Timotheus Hermes*, s. 46.

104 *Schlesische Provinzialblätter* 43 (1806) nr 5, s. 469.

105 C.J.A. Hoffmann, *Die Tonkünstler Schlesiens*, s. 185.

106 *Korespondencja Fryderyka Chopina. 1816–1831*, red. Zofia Helman, Zbigniew Skowron, Hanna Wróblewska-Straus, t. 1, Warszawa 2009, s. 425.

107 *Schlesische Provinzialblätter* 112 (1840) nr 12, s. 593.

108 W pracy Hoffmanna pojawiła się krótka wzmianka na jego temat: „Enderle, lebte um das Jahr 1780 in Breslau, und war ein ausgezeichneter Violoncellist”, zob.: C.J.A. Hoffmann, *Die Tonkünstler Schlesiens*, s. 98.

109 A. Nowak-Romanowicz, *Józef Elsner*, s. 27.

Został ochrzczony 16 X 1725 r. jako Johann Joseph¹¹⁰. Podobnie jak urodzony w pobliskiej Górze Dreyrittner, Enderle przeniósł się do Wrocławia, gdzie 12 VIII 1765 r. wziął ślub z Anną Franciszą Rickerin z domu Pittlick vel Picklick¹¹¹, wdową po Antonie Rickert, gońcu na dworze Hatzfeldów¹¹². Enderle nie tylko był członkiem orkiestry Hatzfeldów i kapeli kościoła dominikanów, ale występował również w kościołach ewangelickich. Znajdował się na liście płac kościoła św. Elżbiety od co najmniej 1771 r. do śmierci¹¹³. Enderle zmarł 11 IX 1793 r. na zapalenie płucnej (*Brustwassersucht*), a nabożeństwo żałobne odbyło się w kościele św. Wojciecha dwa dni później¹¹⁴.

Elsner wspominał, że z Enderlem przyjaźnił się niejaki Hofstädter (Hoffsteter, Hofstaetter). Ten nadworny muzyk książąt Hatzfeldów, skrzypek, nosił imię Georg (w dokumentach występował także jako Johann Georg lub Georg Sebastian) i był żonaty z Marią Josephą Stillerin, z którą miał dwoje dzieci urodzonych w l. 1766–69¹¹⁵. Prawdopodobnie pod koniec lat osiemdziesiątych sprowadził go do Krakowa starosta brzegowski Jacek Kluszewski (1761–1841) do utrzymywanego przez siebie zespołu opery włoskiej¹¹⁶. Hofstädter wrócił do Wrocławia i działał tam jako jeden z organizatorów koncertów¹¹⁷. W 1804 r. na łamach *Allgemeine musikalische Zeitung* napisano, że Hofstädter to „żyjący do dziś bardzo zasłużony starzec, dawniej muzyk na dworze zmarłego księcia von Hatzfelda”¹¹⁸. Niestety krótko po publikacji tego tekstu w lipskim czasopiśmie Hofstädter zmarł 10 (lub 11) XII 1804 r. w wieku siedemdziesięciu lat na chorobę płuc (*Brustkrankheit*), a 15 XII spoczął na cmentarzu przy kościele św. Michała na Ołbinie¹¹⁹.

110 PL-WRk, księga chrztów parafii św. Mikołaja w Głogowie 1719–27, sygn. 266e, k. 209r.

111 PL-WRk, sygn. 449b³, brak numeru karty.

112 Zmarł 15 VI 1764 r. w wieku czterdziestu ośmiu lat, zob.: PL-WRk, sygn. 449c, k. 82r.

113 PL-WRap, *Jahresrechnungen [Elisabethkirche] 1771–1789*, sygn. 82/28/0/15/4049–4061 oraz PL-WRap, *Quittungsbücher über Stiftspredigten und Musiken bei St. Elisabeth. Stiftung der Barbara Krachelin verw. Fuchsin*, sygn. 82/28/0/15/4155, k. 58.

114 PL-WRk, sygn. 449c, k. 153v. Żona Enderlego zmarła rok wcześniej, 17 VII 1792 r., *ibid.*, k. 152v.

115 Były to: Maria Benedicta Josepha, ochrzczona 3 V 1766 r., oraz Maria Francisca Josepha, urodzona 30 IX 1769 r. i ochrzczona następnego dnia; PL-WRk, sygn. 449a⁵, bez numerów kart.

116 Jak wspominał Franciszek Ksawery Kratzer (1740–1818), „Kluszewski dał wielki popęd i wzrost muzyce; będąc sam doskonałym mistrzem umiał stosownie do potrzeby ukompletować orkiestrę, sprowadził z Wrocławia doskonałego skrzypka, nazwiskiem Hoffstetera”, zob.: Lucyan Siemiński, „Pamiętniki kantora katedry krakowskiej”, *Biblioteka Warszawska* 153 (1879) nr 1, s. 182; Adolf Chybiński, „Pamiętnik Franciszka Ksawerego Kratzera, kantora wawelskiego”, *Przegląd Muzyczny* 4 (1928) nr 3, s. 7; zob. też: Jerzy Got, *Dzieje teatru w Krakowie w latach 1781–1830*, Kraków 1980, s. 112.

117 „Briefe über Breslau”, *Allgemeine musikalische Zeitung* 7 (1804) nr 19, kol. 306.

118 *Ibid.*, kol. 305–306: „Ein sehr verdienstvoller noch jetzt lebender Greis, vormals Kammermusiker des verstorbenen Fürsten von Hatzfeld”.

119 Pierwszą datę śmierci odnotował Gottwald w swoim dzienniku (PL-WRk, sygn. IIIa 188, k. 54r). Drugą zapisano w metryce zgonu muzyka, PL-WRk, księga zgonów parafii św. Macieja we Wrocławiu 1790–1813, sygn. 693t, brak numeru karty.

KOLEDZY SZKOLNI JÓZEFA ELSNERA

Podczas swojego pobytu we Wrocławiu Józef Elsner brał udział w spotkaniach muzycznych i koncertach w salonach mieszczańskich, ogrodach i pałacach. Występował tam razem z innymi młodymi muzykami, takimi jak Ignaz Lucas (1762–1837), który pozostawił po sobie wartościowy szkic autobiograficzny¹²⁰, czy późniejszy pianista, organista i pedagog Friedrich Wilhelm Berner (1780–1827)¹²¹. Z pewnością do kręgu znajomych Elsnera należał także wspomniany już Joseph Ignaz Schnabel (1767–1831), wówczas uczeń szkoły przy wrocławskim kościele św. Wincentego i gimnazjum pojezuickiego, a następnie kapelmistrz katedry wrocławskiej¹²².

Prawdopodobnie podczas kształcenia w szkole dominikanów Elsner poznał Antona Bundesmanna, który w przyszłości był jego towarzyszem w Wiedniu i autorem słów do jego pieśni w okresie lwowskim¹²³. Bundesmann urodził się 29 IV 1766 r. w Łądku (Landeck) w hrabstwie kłodzkim i został ochrzczony jako Anton Wenzel Ignaz¹²⁴. W młodości kształcił się we Wrocławiu, gdzie odbył studia filozoficzne, zakończone w 1788 roku. Wyjechał do Wiednia, a następnie do Lwowa. Od 1797 r. pracował jako urzędnik Cesarsko-Królewskiej Galicyjskiej Prokuratorii Kamery (odpowiadającej za majątek państwowy). 31 VII 1808 r. wziął ślub z Józefiną Kopał w Monasterzyskach koło Buczacza¹²⁵. Oprócz pracy na stanowisku urzędniczym Bundesmann był skrzypkiem, nauczycielem śpiewu i dyrektorem muzyki w kościele św. Andrzeja we Lwowie. W 1815 r. dołączył do współzałożonego przez Elsnera Towarzystwa Muzyki Religijnej i Narodowej w Warszawie. Jako członek honorowy należał do Lubelskiego, Krakowskiego oraz Galicyjskiego Towarzystwa Muzycznego. Zmarł we Lwowie 1 IX 1844 r.¹²⁶, a 11 IX w tamtejszym kościele św. Andrzeja odbyło się nabożeństwo żałobne, podczas którego wykonano *Requiem* Maximiliana Stadlera (1748–1833)¹²⁷.

120 Ignaz Lucas, *Erinnerungen aus der Lebensgeschichte des Ignatz Lukas, Rector Chori ad St. Mariam auf dem Sande: zur Jubelfeier seines fünfzigjährigen musikalischen Lebens als ein Scherflein zur Geschichte der Musik in Breslau*, Breslau 1825. Edycję krytyczną tej autobiografii sporządził Rudolf Walter, „Die Autobiographie des Chordirektors von St. Maria auf dem Sande in Breslau Ignatz Lukas (1762–1837)”, *Musik des Ostens* 8 (1982), s. 85–105.

121 Wolfram Eschenbach, *Friedrich Wilhelm Berner (1780–1827): ein Beitrag zur Breslauer Musikgeschichte*, Ohlau in Schlesien 1935.

122 Hans Erdmann Guckel, *Katholische Kirchenmusik in Schlesien*, Leipzig 1912, s. 66–139; Andrzej Prasał, „Życie i twórczość wrocławskiego kapelmistrza katedralnego Józefa Ignacego Schnabla (1767–1831)”, *Wrocławski Przegląd Teologiczny* 17 (2009) nr 2, s. 179–198; Mariusz Urban, „Joseph Ignatz Schnabel (1767–1831) i jego twórczość religijna w kontekście najnowszych badań”, *Muzyka* 67 (2022) nr 1, s. 39–64.

123 J. Elsner, *Sumariusz*, s. 54.

124 Jeśli nie wskazano inaczej, informacje biograficzne pochodzą z nekrologu Bundesmanna, opublikowanego w *Allgemeine Theaterzeitung, Originalblatt für Kunst, Literatur, Musik, Mode und geselliges Leben* 37 (1844) nr 249 z 16 X, s. 1023.

125 Archiwum Główne Akt Dawnych w Warszawie (dalej: PL-Wagad), księga ślubów parafii Wniebowzięcia Najświętszej Marii Panny w Monasterzyskach 1800–16, sygn. 1/301/0/-/1944, s. 103.

126 PL-Wagad, księga zgonów parafii św. Andrzeja we Lwowie 1831–44, sygn. 1/301/0/-/1779, s. 192.

127 *Allgemeine Theaterzeitung*, zob. przyp. 124, s. 1023.

Innym przyjacielem Elsnera z czasów wrocławskich był Franz Peter Geckert (Göckert), urodzony 23 II 1771 r. w Grodkowie¹²⁸. We wrześniu 1783 r. rozpoczął kształcenie w gimnazjum pojezuickim we Wrocławiu z myślą o wstąpieniu do stanu duchownego¹²⁹. Po pożarze Wrocławia w 1791 r. Geckert zarzucił te plany i wrócił do Grodkowa, gdzie w 1795 r. zatrudnił się w urzędzie akcyzowo-celnym. Od 1800 r. był kanclerzem Dyrekcji Akcyz i Ceł w Nysie (*Accise- und Zoll-Direction zu Neisse*), a od 1816 r. sekretarzem w kancelarii rejencji opolskiej. Od młodości podejmował próby literackie, opublikował część swoich utworów. To on nadesłał do Carla Juliusa Adolpha Hoffmanna informacje na temat młodości Elsnera¹³⁰. Geckert, pod koniec życia zmagający się z problemami zdrowotnymi, zmarł w Nysie 13 IX 1847 roku¹³¹.

Jednym z kolegów Elsnera i Geckerta był niejaki Miller lub Müller, późniejszy lekarz w Legnicy, który miał się z nimi dzielić „swoją miłością do poezji i muzyki”¹³². Dla niego Elsner skomponował duety i tria skrzypcowe „à la Plejel i à la Fodor”¹³³. Miller był zapewne tożsamy z Antonem Benjaminem Eusebiusem Müllerem, cenionym śląskim lekarzem i zwolennikiem homeopatii¹³⁴. Urodził się on w Grodkowie 15 XII 1772 r. jako syn białoskórnik (Weyßgärber) Josepha Franza Millera¹³⁵. W dzieciństwie został osierocony i znalazł się pod opieką starszego brata, Carla Josepha Ignaza (1757–96)¹³⁶. Müller w wieku dwunastu lat został przyjęty do gimnazjum pojezuickiego we Wrocławiu, a następnie podjął studia medyczne w Halle. W 1797 r. habilitował się i podjął praktykę w Lubinie (Lüben). 24 XI 1801 r. Müller ożenił się z Marią Johanną Julianne von Klobuczinsky (1776–1847)¹³⁷. Od 1806 r. praktykował w Legnicy, gdzie był również aktywnym muzykiem. Współpracował wówczas z Franzem Matthernem (1791–1829), nauczycielem muzyki w legnickiej Akademii Rycerskiej¹³⁸. W 1835 r. przeniósł się do Kwietna (Blumerode), będącego posiadłością jego żony. W 1842 r. przybył do Wrocławia, gdzie zmarł 4 II 1843 r. na chorobę płuc

128 PL-WRk, księga chrztów parafii św. Michała w Grodkowie 1768–77, sygn. 249d, k. 67v.

129 Jeśli nie wskazano inaczej, informacje biograficzne pochodzą z biogramu Geckerta, zob.: Karl Gabriel Nowack, *Schlesisches Schriftsteller-Lexikon oder Bio-bibliographisches Verzeichnis der im zweiten Viertel des 19. Jahrhunderts lebenden schlesischen Schriftsteller*, t. 2, Breslau 1838, s. 35–37.

130 Zob.: C.J.A. Hoffmann, *Die Tonkünstler Schlesiens*, s. 89.

131 *Schlesische Provinzialblätter* 126 (1847) nr 10, s. 381.

132 C.J.A. Hoffmann, *Die Tonkünstler Schlesiens*, s. 90.

133 J. Elsner, *Sumariusz*, s. 58.

134 Po jego śmierci ukazał się obszerny nekrolog, z którego pochodzi większość podanych przeze mnie informacji, zob. „Nachruf [Anton Benjamin Eusebius Müller]”, *Schlesische Provinzialblätter* 117 (1843) nr 3, s. 17–20.

135 PL-WRk, sygn. 249d, k. 106v. W nekrologu błędnie podano datę 14 XII 1773 roku.

136 Urodził się 23 X 1757 r. w Grodkowie, przyjął święcenia kapłańskie w 1781 r., zmarł w Polkowicach 21 VII 1796 r., zob.: *Schlesische Provinzialblätter* 24 (1796) nr 8, s. 209.

137 *Gothaisches genealogisches Taschenbuch der briefadeligen Häuser*, t. 1, Gotha 1907, s. 552.

138 C.J.A. Hoffmann, *Die Tonkünstler Schlesiens*, s. 301–302.

(*Lungenleiden*), z którą borykał się od lat¹³⁹. Spośród jego siedmiorga dzieci przeżył jedynie Ewald Richard Gustav (1810–62), który w 1854 r. otrzymał pruski tytuł szlachecki i nazwisko Müller von Klobuczinski¹⁴⁰.

PODSUMOWANIE

Młodzieńczy pobyt Elsnera we Wrocławiu okazał się kluczowy dla jego rozwoju muzycznego. Dogodne położenie klasztoru dominikanów, w pobliżu teatru miejskiego, pałacu Hatzfeldów, kościoła św. Bernardyna i wielkiej sali reductowej przy ulicy Biskupiej (w której odbywały się koncerty abonamentowe), umożliwiło mu aktywne uczestnictwo w różnorodnych formach życia muzycznego miasta (por. il. 4). Młody muzyk stał się wówczas częścią środowiska, w którym powiązania rodzinne i towarzyskie odgrywały ogromną rolę: Adalbert Dreyrittner i Thaddäus Schön ożenili się z siostrami Josephą i Rosalią Marią, córkami Johanna Neussego. Marcel Knirsch zmarł w domu córki Dreyrittnera. Dzięki przekazanim przez Elsnera informacjom wiemy w zarysie, jak działała kapela przy kościele św. Wojciecha i jacy muzycy byli aktywni w tym zespole, co wobec braku zachowanych muzykaliów z tego ośrodka ma dużą wartość.

Z pewnością Elsner we Wrocławiu zetknął się z wieloma innymi muzykami, na przykład z założycielem amatorskiego towarzystwa muzycznego i organizatorem tak zwanych „koncertów Richterskich”, Carlem Gottliebem Richterem (1732–1812), kapelmistrzem kapeli katedralnej, Johannem Georgiem Clementem (1710–94), jego synem, znakomitym skrzypkiem, Carlem Clementem (1743–1815), organistą katedry wrocławskiej w l. 1757–83, Johannem Friedrichem Christenem¹⁴¹, czy skrzypkiem i kompozytorem Carlem Josephem Birnbachem (1751–1805), który pod koniec życia przeniósł się do Warszawy, gdzie zmarł. Niestety Elsner nie pozostawił w swoich wspomnieniach informacji na ich temat, które mogłyby być niezwykle wartościowe w badaniach nad historią muzyki we Wrocławiu II poł. XVIII wieku.

139 PL-WRk, księga zgonów parafii św. Maurycego we Wrocławiu 1811–1846, sygn. 579nn, brak numeru karty.

140 *Gothaisches genealogisches Taschenbuch der briefadeligen Häuser*, s. 552.

141 W swojej pracy z 1757 r. Marburg podał jego imię i nazwisko w błędnej formie Anton Christel, zob.: F.W. Marburg, *Historisch-kritische Beyträge*, s. 132. W tym wariantcie pojawia się ono także w późniejszych pracach, zob.: R. Pośpiech, *Muzyka wielogłosowa*, s. 314. W znanych mi osiemnastowiecznych dokumentach (księgi metrykalne, rachunki kapeli katedralnej, schematyzmy *Schlesische Instantien-Notitz*) muzyk ten figurował jako Johann Friedrich Christen vel Kristen, czasem bez pierwszego imienia. Ten wariant podał również w swojej pracy H.E. Guckel, *Katholische Kirchenmusik*, s. 56–57.

Il. 4. Plan Wrocławia z około 1780 roku¹⁴². Numerami zostały oznaczone: 1. Kościół św. Wojciecha, 2. Teatr miejski, 3. Pałac Hatzfeldów, 4. Kościół św. Bernardyna, 5. Akademia Leopoldyńska i gimnazjum pojezuickie, 6. Kościół św. Elżbiety, 7. Kościół św. Marii Magdaleny, 8. Wielka sala reductowa

Nawiązane we Wrocławiu znajomości odegrały rolę w późniejszym życiu Elsnera. Krótco po wyjeździe z miasta w 1789 r. spotkał on w Brnie niewymienionego z nazwiska muzyka ze stolicy Śląska¹⁴³. Po przyjeździe do Wiednia młody muzyk zamieszkał u Antona Bundesmanna, z którym przyjaźnił się także w okresie lwowskim i warszawskim. Podczas pobytu w Krakowie w 1792 r. Elsner mógł wykorzystać znajomość z Georgiem Hofstädterem, który przez pewien czas pracował w tym mieście. W Warszawie zaangażował Carla Maara, któremu zawdzięczał pomoc w nauce kompozycji. Zapewne Elsner utrzymywał kontakty z grodkowianinami – Antonem Benjaminem Eusebiusem Müllerem i Franzem Peterem Geckertem, który pod koniec lat dwudziestych XIX w. korespondował w jego sprawie z Carlem Juliem Adolphem Hoffmannem.

142 Staatsbibliothek zu Berlin – Preußischer Kulturbesitz, sygn. Kart. X 20679/14, <http://resolver.staatsbibliothek-berlin.de/SBB000239E500000000>, dostęp 9 VII 2025.

143 W. Bogusławski, „Elsner”, s. 21.

Sam Elsner kilkakrotnie wracał do miasta, w którym spędził okres młodości¹⁴⁴. To z Wrocławia pochodziła Klara Abt, pierwsza żona kompozytora, i tamże urodziły się dwie ich córki¹⁴⁵. Elsner nawiązał współpracę z wrocławską oficyną Grassa i Bartha, w której publikował część swoich utworów¹⁴⁶. Gdy Fryderyk Chopin wyjeżdżał do Dusznik (Reinertz) w 1826 r., otrzymał od swojego nauczyciela listy polecające do jego wrocławskich znajomych – Friedricha Wilhelma Bernera i Josepha Ignaza Schnabla¹⁴⁷. Podczas ponownej wizyty Chopina we Wrocławiu w 1830 r. Elsner był wspomniany w towarzystwie, o czym wzmiankował młody wirtuoz w liście do rodziny: „O Elsnerze dużo wczoraj mówiono i chwalono jakieś jego *wariacje* na orkiestrę z *Echem*; powiedziałem, że gdyby jego koronacyjną mszę usłyszeli, dopiero by mogli powiedzieć, co to za kompozytor”¹⁴⁸. Wydaje się zatem, że wrocławski okres w życiu Elsnera nie był jedynie epizodem młodościowym, lecz fundamentem jego późniejszej kariery kompozytorskiej i pedagogicznej, a także źródłem trwałych kontaktów, które utrzymywał przez całe życie.

BIBLIOGRAFIA

- Adolph, Wilhelm. *Vesperae in F.*, wyd. Jakub Strużyński. Warszawa: Sub Lupa, 2021 (= Fontes Musicae in Polonia. Seria C 30).
- Bilica, Krzysztof. *Elsner*. Kraków: Polskie Wydawnictwo Muzyczne, 2025.
- Blasel, Carl. *Geschichte von Kirche und Kloster St. Adalbert zu Breslau*. Breslau: Ferdinand Hirt, 1912.
- Błogostawiony Czesław, patron Wrocławia*, red. Marek Derwich. T. 1, *Średniowiecze i czasy nowożytnie*. Wrocław–Warszawa: Larhcor, Wydawnictwo DiG, 2006.
- Cartellieri, Walther. „Der Sänger Antonio Cartellieri”. *Altpreußische Geschlechterkunde* 11, nr 1 (1937): 18–20.
- Chybiński, Adolf. „Pamiętnik Franciszka Ksawerego Kratzera, kantora wawelskiego”. *Przegląd Muzyczny* 4, nr 3 (1928): 7–8.
- Elsner, Józef. *Sumariusz moich utworów muzycznych: z objaśnieniami o czynnościach i działaniach moich jako artysty muzycznego*, red. Alina Nowak-Romanowicz. Kraków: Polskie Wydawnictwo Muzyczne, 1957.
- Eschenbach, Wolfram. *Friedrich Wilhelm Berner (1780–1827): ein Beitrag zur Breslauer Musikgeschichte*. Ohlau in Schlesien: Hermann Eschenhagen Verlag, 1935.
- Got, Jerzy. *Dzieje teatru w Krakowie w latach 1781–1830*. Kraków: Wydawnictwo Literackie, 1980.

144 Por.: M. Zduniak, „Józef Elsner a kultura muzyczna”.

145 Tomasz Fatalski, *Nowe ustalenia dotyczące Klary Abt, pierwszej żony Józefa Elsnera. Przyczynek do biografii kompozytora*, referat wygłoszony podczas Sympozjum historyków muzyki II połowy XVIII i XIX wieku, Instytut Sztuki Polskiej Akademii Nauk, Warszawa, 28 V 2025 r. (artykuł w przygotowaniu).

146 A. Nowak-Romanowicz, *Józef Elsner*, s. 80.

147 Ibid., s. 189–190.

148 *Korespondencja Fryderyka Chopina*, s. 425.

- Gothaisches genealogisches Taschenbuch der briefadeligen Häuser*. T. I. Gotha: Justus Perthes, 1907.
- Grzegorzcyk, Bożena. *Architektura i budownictwo teatralne we Wrocławiu od około 1770 roku do schyłku XIX wieku*. Wrocław: Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego, 2000.
- Guckel, Hans Erdmann. *Katholische Kirchenmusik in Schlesien*. Leipzig: Breitkopf & Härtel, 1912.
- Korespondencja Fryderyka Chopina. 1816–1831*, wyd. Zofia Helman, Zbigniew Skowron, Hanna Wróblewska-Straus. T. I. Warszawa: Wydawnictwa Uniwersytetu Warszawskiego, 2009.
- Hermes, Johann Timotheus. „Analyse de XII. Métamorphoses tirées d’Ovide, & mises en musique par Mr. Charles Ditters de Dittersdorf”. W: *Dittersdorffiana*, red. Carl Krebs, 167–182. Berlin: Gebrüder Paetel, 1900.
- Hermes, Johann Timotheus. *Sophiens Reise von Memel nach Sachsen*, red. Wojciech Kunicki. Berlin: Nicolai, 1991.
- Hoffmann, Georg. *Johann Timotheus Hermes: ein Lebensbild aus der evangel. Kirche Schlesiens im Zeitalter der Aufklärung*. Breslau: Gerhard Kauffmann, 1911.
- Hoffmann, Hermann, Angelus Walz. „Zur Geschichte der schlesischen Dominikaner in preußischer Zeit”. *Archiv für schlesische Kirchengeschichte* 17 (1959): 253–272.
- Jeż, Tomasz. *Kultura muzyczna jezuitów na Śląsku i ziemi kłodzkiej (1581–1776)*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe Sub Lupa, 2013.
- Kublin, Grzegorz. „Wykaz dominikanów i dominikanek śląskiej kongregacji bł. Czesława z 1774 roku”. *Studia Teologiczno-Historyczne Śląska Opolskiego* 38, nr 1 (2018): 225–241.
- Mai, Alfred. *Die Wäser’sche Schauspielergesellschaft in Schlesien (1772–97)*. Dysertacja doktorska, Schlesische Friedrich-Wilhelms-Universität, 1928.
- Michalak, Jerzy Marian. „Gdańsk w biografii Józefa i Karoliny z Drozdowskich Elsner”. W: *Józef Elsner (1769–1854): życie, działalność, epoka*, red. Remigiusz Pośpiech, 111–147. Opole: Redakcja Wydawnictw Wydziału Teologicznego UO, 2013.
- Nowak-Romanowicz, Alina. *Józef Elsner: monografia*. Kraków: Polskie Wydawnictwo Muzyczne, 1957.
- Pobóg-Lenartowicz, Anna. *Non omnis moriamur: Dominikanie śląscy w źródłach memoratywnych z XVIII i XIX wieku przechowywanych w archiwach czeskich i morawskich*. Opole: Wydawnictwo Uniwersytetu Opolskiego, 2023.
- Pośpiech, Remigiusz. „Geistliche Musikkultur auf dem Gebiet des Bistums Breslau in den Zeiten von Josef Elsner”. W: *Józef Elsner (1769–1854): życie, działalność, epoka*, red. Remigiusz Pośpiech: 43–60. Opole: Redakcja Wydawnictw Wydziału Teologicznego UO, 2013.
- Pośpiech, Remigiusz. „«Musica Nova Ecclesiastica» Józefa Elsnera (1769–1854) na tle polskiej muzyki religijnej XIX stulecia”. W: *Tradycje śląskiej kultury muzycznej*, red. Dorota Kanafa. T. II, 107–120. Wrocław: Akademia Muzyczna im. Karola Lipińskiego, 2008.
- Pośpiech, Remigiusz. *Muzyka wielogłosowa w celebracji eucharystycznej na Śląsku w XVII i XVIII wieku*. Opole: Redakcja Wydawnictw Wydziału Teologicznego Uniwersytetu Opolskiego, 2004.
- Prasał, Andrzej. „Życie i twórczość wrocławskiego kapelmistrza katedralnego Józefa Ignacego Schnabla (1767–1831)”. *Wrocławski Przegląd Teologiczny* 17, nr 2 (2009): 179–198.
- Pulkert, Oldřich. *Domus Lauretana Pragensis: catalogus collectionis operum artis musicae*. Praha: Supraphon, 1973.
- Schiwietz, Lucian. „Manch musikschriftstellerisches Hermäon aus Johann Timotheus Hermes’ Feder”. W: *Aufklärung in Schlesien im europäischen Spannungsfeld: Traditionen, Diskurse, Wirkungen*, red. Wojciech Kunicki, 151–160. Wrocław: Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego, 1996.

- Sękowski, Roman. *Herbarz szlachty śląskiej: informator genealogiczno-heraldyczny*. T. 2. Katowice: Videograf II, 2003.
- Siemiński, Lucyan. „Pamiętniki kantora katedry krakowskiej”. *Biblioteka Warszawska* 153, nr 1 (1879): 182.
- Szwankowski, Eugeniusz. *Teatr Wojciecha Bogusławskiego w latach 1799–1814*. Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich, 1954.
- Unverricht, Hubert, red. *Carl Ditters von Dittersdorf: Briefe, ausgewählte Urkunden und Akten*. Tutzing: Hans Schneider, 2008.
- Urban, Mariusz. „Joseph Ignatz Schnabel (1767–1831) i jego twórczość religijna w kontekście najnowszych badań”. *Muzyka* 67, nr 1 (2022): 39–64.
- Walter, Rudolf. „Der Breslauer Domorganist Joseph Gottwald und seine «Denkwürdigkeiten»”. W: *Zur Orgelmusik im 19. Jahrhundert: Tagungsbericht*, red. Walter Salmen, 115–126. Innsbruck: Musikverlag Helbling, 1983.
- Walter, Rudolf. „Die Autobiographie des Chordirektors von St. Maria auf dem Sande in Breslau Ignatz Lukas (1762–1837)”. *Musik des Ostens* 8 (1982): 85–105.
- Walter, Rudolf. „Kirchenmusikpflege in der Stiftskirche St. Maria an dem Sande, Breslau, während des 18. Jahrhunderts / Kultywacja muzyki kościelnej w kościele NMP na Piaśku we Wrocławiu na przestrzeni XVIII wieku”. W: *Beiträge zur Musikgeschichte Schlesiens. Musikkultur – Orgellandschaft. Tagungsbericht Liegnitz 1991 = Przyczyńki do historii muzycznej [!] Śląska. Kultura muzyczna – region organowy. Sprawozdanie z sesji w Legnicy 1991*, red. Jarosław Stępowski, Helmut Loos, 42–71. Bonn: G. Schröder, 1994.
- Weber, Karl. *Geschichte des Theaterwesens in Schlesien: Daten und Fakten von den Anfängen bis zum Jahre 1944*, wyd. Bärbel Rudin. Dortmund: Forschungsstelle Ostmitteleuropa, 1980.
- Wierzbicka-Michalska, Karyna. *Aktorzy cudzoziemcy w Warszawie w latach 1795–1830*. Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich, 1988.
- Zduniak, Maria. „Józef Elsner a kultura muzyczna Wrocławia pierwszej połowy XIX wieku”. W: *Tradycje śląskiej kultury muzycznej*, 85–92. Katowice–Grodzów: Biblioteka Główna Państwowej Wyższej Szkoły Muzycznej w Katowicach, 1977.
- Zduniak, Maria. *Muzyka i muzycy polscy w dziewiętnastowiecznym Wrocławiu*. Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich, 1984.
- Zduniak, Maria. „Muzyka w ogrodach wrocławskich”. *Prace Kulturoznawcze* 13 (2012): 135–143.
- Zduniak, Maria. „Związki Józefa Elsnera z Wrocławiem”. *Kalendarz Wrocławski* 27 (1986): 272–276.

WROCŁAW-BASED MUSICIANS DURING THE PERIOD OF JÓZEF ELSNER'S YOUTH (1781–1789)

In the second half of the eighteenth century, Wrocław (Breslau) was a vibrant center of musical life, cultivated at the municipal theatre, the university, in public gardens, concert halls, churches and monasteries. The young Józef (Joseph) Elsner moved to Wrocław around 1781, sent by his parents to the Dominican monastic school. In his *Sumariusz moich utworów muzycznych* [A summary of my musical works], compiled many years later, Chopin's teacher lists several names of musicians whom he had the opportunity to meet during

his early years in Wrocław. These included such figures as Marcel Knirsch, Carl and Dismas Thaddäus Schön, Adalbert Dreyrittner, Johann Joseph Matthias Hansch (Hanisch), Maria Barbara Wäser, Franz Andreas Holly, Carl Maar, Ignaz Lucas, Friedrich Wilhelm Berner, Johann Timotheus Hermes, Johanna Dorotea and Juste Christiane Sabina Hermes, Johann Enderle and George Sebastian Hofstädter (Hoffsteter, Hofstaetter). There is no information about most of these musicians in the relevant literature – an omission that Elsner himself complained about in his *Sumariusz*. This paper aims to provide basic biographical data about them, collected during archival research.

Translated by Tomasz Zymer

Tomasz Fatalski – muzykolog i genealog. W 2020 r. ukończył z wyróżnieniem studia w Instytucie Muzykologii na Uniwersytecie Warszawskim (praca magisterska pt. *Arie Carla Dittersa von Dittersdorfa ze zbiorów klasztorów wrocławskich*). Obecnie jest doktorantem w tymże Instytucie, gdzie pod kierunkiem prof. dr. hab. Tomasza Jeża, przygotowuje rozprawę poświęconą muzyce religijnej Carla Dittersa von Dittersdorfa we Wrocławiu. Jego zainteresowania badawcze obejmują historię muzyki XVIII w. na Śląsku i w Rzeczypospolitej, edytorstwo muzyczne oraz badania genealogiczne dotyczące ziem polskich i Czech.
t.fatalski@uw.edu.pl
